

SLAVISTIKA A BALKANISTIKA

**Materiál ze sympozia na počest 65. narozenin Ivana Dorovského
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně 18. 5. 2000**

KDE ZAČÍNÁ BALKÁN?

SLAVOMÍR WOLLMAN

Otázka, kde začíná Balkán, je z literárně komparatistického stanoviska nesprávná, zavádějící. Nutí pozorovatele do mozaikovitě představy o členění mezinárodního literárního a kulturního vývoje, do plošné parcelace zemí a národů, které do toho či onoho geokulturního prostoru, okruhu, nebo zóny patří a které už patří do okruhu jiného. Takový postup myšlení, ostatně dosti častý v politice, politologii a v navazující publicistice klade nepřiměřený důraz na „hranice“ a tím samým zanedbává kulturní konvergence, vytvářející a udržující v určitých oblastech sounáležitost a soudržnost literární a jiné umělecké, popř. obecně kulturní tvorby a komunikace. Zamlžuje tak od samého počátku to, co by při dobré vůli bylo možné zjistit jako charakteristický rys, spíše však jako soubor rysů, znaků, charakteristických pro literární, kulturní dění v té které oblasti. Jinak řečeno, přenášení geografických, popř. administrativně politických představ do literatury a do jejího posuzování a rovněž i kolektivní identifikace etnických a národních společenství, která se spontánně odehrává také, třebaže nejen podle měřítek politického zeměpisu, není spolehlivým východiskem srovnávací literární vědy. Není jím už proto, že ani čistě zeměpisné ani správní a státní hranice nejsou většinou pevné a přesné. Pyrejský poloostrov, vymezený hraničním pohořím, které napadená západní Evropa v historické realitě a v Písni o Rolandovi celkem uhájila proti Arabům, je výjimkou, která jen potvrzuje pravidlo. Již Skandinávský poloostrov nemá váhu jako kulturní pojem, protože skandinávskou příslušnost má také dánská literatura. Východní, západní, jižní, severní Evropa jsou pak kulturními pojmy více než přibližnými a o hranicích těchto „prostorů“ se vedou diskuse bez valné možnosti nějaké rozumné dohody.

Tyto úvodní výhrady neznamenají, že bych chtěl zastávat jakési agnostické stanovisko, pokud jde o existenci kulturních oblastí, prostorů či zón v Evropě, nebo pokud jde konkrétně o Balkán. Domnívám se pouze, že popis a výklad těchto literárních, popř. kulturních celků, systémů, struktur je třeba dále prohlubovat literárněvědnými metodami a zvláště také se zřetelem k jejich okolí, k sousedním celkům a útvarům. Zatímco píši tuto krátkou úvahu, připomínají tuto potřebu televizní zprávy, konkrétně informace o schůzce prezidentů středoevropských zemí v Stolichném Bělehradě (Székesfehérváru). První den mluvil oficiální zpravodaj o třinácti, druhý den o dvanácti a konečně třetí den o jedenácti prezidentech. Ani jednou nenásledoval výčet zúčastněných zemí a posluchač se jen stěží mohl dopočítat ... Potíž je nejen v rozpadu na větší počet nástupnických států, ale také v tom,

kdo všechno se hlásí do Střední Evropy. Poněvadž v severní části mapy je věc celkem jasná, jde zřejmě o část jižní, resp. jihovýchodní, tedy o to, kdo se nechce hlásit k Balkánu, k jihovýchodní Evropě.

To je ovšem otázka sociálně psychologická a národně orientační, ale v tomto světle se zřetelně ukazuje i rozpor s běžnými údaji encyklopedií, který musí registrovat také literární komparatistika. Podle Malé čs. encyklopedie (sv. 1, 1984) je Balkán „označením pro území a státy na Balkánském poloostrově (Rumunsko, Bulharsko, Jugoslávie, Albánie, Řecko, Turecko)“ a jde o „poloostrov v jv. Evropě, vybíhající do Středomoří mezi Dunajem, Sávou a Terstským zálivem“. Shodně vymezovaly Balkán už meziválečné encyklopedie, namátkou Der Grosse Brockhaus (sv. 2, 1929), nebo Nouveau petit Larousse illustré (1927), který v případě Jugoslávie zpřesňuje „zejména Srbsko, Černá Hora, Bosna, Hercegovina“. Nicméně Terst a Sáva involvují též Slovinci a Chorvati, jistě k jejich malé radosti. Naopak mediteránní příslušnosti území na březích Jadranu si tyto příručky nevšímají, ač jde o fakta závažná i geograficky. Sáhne-li dále do minulosti, má Riegrův Slovník naučný (díl první, 1885) pozoruhodné krátké heslo: „Balkánský poloostrov nazývá se obyčejně evr. Turecko s Řeckem od pohorí Balkánského; nyní slovou tytéž země také slovansko-řecký poloostrov.“

Mohli bychom pokračovat v citátech, omezíme se však jen na jeden bod relevantní pro náš problém. U Brockhause čteme zvláštní heslo „Balkanisierung, polit. Schlagwort, dass nach dem Weltkrieg zur Bezeichnung der Zerrissenheit und Unsicherheit der neuen Zustände in Mitteleuropa aufkam.“ K tomu se přimyká výklad slovesa „balkanizovat“ ve Webster's New World Dictionary of the American Language, který je školní příručkou vzdělaných Američanů (např. v edici z r. 1959): „Balkanize ... to break up into small, mutually hostile political units, as the Balkans after World War I.“ (Mimořadně: podle téže příručky leží Balkánský poloostrov v jižní Evropě východně od Itálie a západně od Černého moře.)

Vzájemně zneprátelených malých politických jednotek mezitím stále přibývá a jejich řadoví i čelní příslušníci usilují o stále výraznější kontrastivní sebeidentifikaci na rozdíl od sousedů. Není divu, že za těchto okolností, jež zahrnují také kulturněhistorickou argumentaci, chce málokdo být považován za Balkánce a být spojován s jinými Balkánci. Samo slovo má už pejorativní přízvuk a povolání balkanisty/balkanologa vyžaduje odvalu, protože zahrnuje nejen zjišťování kontrastů, leč též kontaktů, genetických souvislostí a více nebo méně společných tradic.

Je-li otázka, kde začíná Balkán, chybou ze stanoviska srovnávací metody, není z tohoto stanoviska chybou klást otázku, kde všude začínají centripetální síly, které v literárním vývoji vedou k balkánským konvergencím, ke korela-

cím a jevům příznačným pro Balkán a spjatým s množinou kulturních center přímo na Balkáně, nebo s kulturními středisky mimo vlastní poloostrov, která balkánské literatuře a kultuře sloužila v Itálii a ve Střední Evropě.

Binární srovnávací představa *Balkán a Mediterán*, kterou velmi produktivně ve své rozsáhlé studii uplatnil *Ivan Dorovský*, svědčí také o účinnosti intersystémového hlediska. Z juxtapozic Balkánu a Středomoří, z jejich závažných mnohočetných styků a svazků od antického středověku až do přítomnosti vyvodil autor reálnější a plastičtější obraz literárního Balkánu, než jaký jsme znali z čistě balkanologických analýz a syntéz, nejkuli z látkově omezenějšího srovnávacího zkoumání slovanského jihu, které se ovšem nemohlo obejít bez zřetele k italským, řeckým a tureckým souvislostem a které zejména v poslední době s prospěchem přihlíželo k funkci onoho po staletí existujícího *antemurale cristiano*, jež se dotýkalo také rakouských a uherských držav od Štýrska až po Sedmíhradsko a dokonce po východní Halič. Záměrně budovaná vojenská hranice v části tohoto dlouhého pásma nebyla vcelku překážkou, nýbrž spíše nástrojem literárního a kulturního tranzitu mezi Střední Evropou a oním jihovýchodem, jemuž říkáme Balkán.

Názorným dokladem pro toto tvrzení je látka o bitvě u Sigetu a s ní svázaný občanský a literární osud rodu Zrinských, původně bosenského, pak chorvatského a uherského, v habsburských službách i v protihabsburských spiknutích, sňatky spojeného s Rožmberky, vzdělaného latinsky, maďarsky, italsky a ovšem hlaholsky, jak svědčí rodinná knihovna, a v každém případě přesahujícího hranice národů, regionů a nekonec i válečných front. Je to přirozeně jen jednotlivý článek v dlouhé řadě, která začíná cyrilometodějskou misí a pokračuje bogomily, dalmatskými glagolity, epickými a historickými skladbami z tureckých válek, expanzí baroka (i středoevropského) až do Bulharska, mnohotvárnými bohatými korelacemi za obrození, reflexí jihoslovenské hrdinné písně v dílech středoevropských básníků, působením českých a dalších středoevropských vzdělanců, učitelů a herců v celém pásmu od Lublaně po Sofii, modernou, secesí a avantgardou.

Tímto letným naznačením problematiky chci říci, že Dorovského inter-regionální a intersystémový pohled na Balkán a Mediterán by měl zejména mladší badatele inspirovat k srovnávacímu studiu dvojice *Balkán a Eurocentrál*, s použitím obvyklejšího termínu *Balkán a Střední Evropa*. Není to ostatně úkol zbrusu nový: sám Dorovský pracoval i na tomto poli a systematicky k jeho plnění přispívaly celé generace českých odborníků pro literatury jižních Slovanů. Také nedávná publikace *Slovenského ústavu a Masarykovy univerzity o jihoslovenské účasti v českém literárním vývoji* svou dokumentací a argumentací připomíná, že jde zřejmě nejen o binární opozici a korelaci literárního Balkánu a literární Střední Evropy, ale také o souvislý kompa-

rační objekt, který volá po dalším komplexním vyšetření. Název dostal tento hypotetický, ale v pozoruhodné míře také již prokázaný objekt už na VI. mezinárodním sjezdu slavistů v Praze 1968, kde F. Wollman, R. Brtáň, L. Sziklay a jiní mluvili o středoevropsko-balkánské generální (tj. obecné a společné) literatuře. (Srov. o tom v Slavii 38, 1969, 123–151, zvl. 127, a v Čs. přednáškách pro VI. mezinárodní sjezd slavistů, Praha 1968, 180–189 a dále.)